

ACC. N:R M. 16170:1-9.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Joh. Gjöqvist, Hultsjö*
Härad: *Västtra* Berättare: " " "
Socken: *Hultsjö* Berättarens yrke: *f. d. målarenmästare*
Uppteckningsår: *1963* Född år *1883* i *Hultsjö*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Räfsor och räfsning. s. 1-9.

LUF 120

9/4-63

ÄMNE: RÄFSOR OCH RÄFSNING

L U F 120

De gamla hemgjorda träräfsorna börjar numera vara nästan ur bruk, dels på grund av att de gamla räfsmakarna nu äro döda, och dels har i handeln utkommit räfsor först av plåt samt nu på senaste tiden av plast. Några hänvisningar till någon räfsmakare kan jag tyvärr inte ge, ty de flästa räfsmakare äro nu döda.

BENÄMNING.

På min trakt förekom förr i tiden två slags räfsor, den ~~xxx~~ räfsa som alltid användes var av trä, den andra var av järn. men båda sorterna gick alltid under namnet räfsa. fastän man så tillsvida kallade dem för trä resp. järnräfsa. Skaftet kallade man för rätt och slätt för Räfseskraft, Huvudet vari pinnarna voro fastsatta kallades alltid på min trakt för räfseshorn eller hornet, Pinnarna kallades för räfssepinnar, att det har funnits några bågar mellan skaftet och hornet har jag ej hört berättas om på min trakt. Några särskilda namn på de som räfsade har jag ej hört berättas om, utan de kallades endast räfserskor.

KONSTRUKTION .

SKAFT: Till skaftet användes huvudsakligen al, men även användes s.k. rättsprakt gran, samt även fur, med något avsmalnande i överändan. Det fanns för längre tillbaka både kluvna skaft i nederdelen på skaftet, för de kluvna skaften förekom ofta att självvuxna kluvna skaft. Virket till huvudet eller hornet som det allmänt kallades var nästan alltid av ask, och var omkring 40 a 50 c.m. längd.

och svagt böjt, på mitten där skaftet skulle fästas vid hornet var det litet bredare, men avsmalnade åt båda ändarna. I mitten på hornet gjordes alltid ett avlångt hål för skaftets fastsättning, i de fall der skaftet var kluvet gjordes två hål ett för varje del av det kluvna partiet, i de fall där skaftet insattes i hornet utan klyvning, fick alltid den mittersta pinnen vara den som höll skaftet fast vid hornet, i skaftet som var kluvet sattes alltid i hornet ett hål på vardera sidan av mittelpinnen, när så den kluvna ändan av räfseskaftet sattes in i hornet slogs enräfssepinne i vardera av det kluvna räfseskaftet, som på så sätt hölls fast hornet vid skaftet. Någon spik eller plåtskoning vid fästpunkten har jag ej sett på min trakt.

PINNAR: Det träslag som mäst användes till pinnar var huvudsakligen av Rön och Ek, men även pinnar av Syrenträ kunde användas, och pinnarnas längd voro omkring 80 a 10 c.m. och i varje räfsa fanns 19 pinnar, och dessa voro alltid hemgjorda, det vill med andra ord säga att varje landtbrukare täljde sina räfssepinnar själv, och hålen för pinnarna voro alltid runda, alltså raka. Pinnarna stack aldrig över räfsehornet utan när hornet var färdigpinnat, hyvlades eller täljdes det slät ovanpå. Pinnarna satt alltid i vinkel mot skaftet, och lutade varken inåt eller utåt. Stålpinnar i träräfsor har inte förekommit på min trakt. Några s.k. Bågar har jag varken sett eller hört talas om på min trakt, och inte heller har jag hört var de skulle användas till.

DEKORATION Någon särskild dekoration på räfsorna kunde någon gång förekomma

(3)

ACC. N:R M. 16170:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

genom att någon beställde en räfsa som skänktes bort såsom minne till någon god vän el. dylikt, i övrigt inoljades räfsorna med vanlig kokt linolja, eller fernissades såväl skaft som horn, vidare kunde det hända att skaftet kunde vara litet bredare i nedre ändan det vill säga den ändan som skaftet var fastsatt i hornet, denna del av skaftet var bredare och där i kanterna kunde skäras några små fasoner, denna del gick endast omkring 20 a 30 c.m. uppåt skaftet från hornet räknat. På min trakt har aldrig funnits mera än två typer, det kluvna och det släta skaftet, ja det fanns ju järnräfsor också, men sådana användes ofta när man skulle räfsa de s.k. kallgårdsländen jämna på våren, såsom höräfsor be-
gagnades de inte. Att man använt räfsor vid bindning av säd, eller att bära hö med har jag aldrig hört något berättas om på min trakt.

De första hästräfsorna började att komma i bruk på min trakt omkring sekelskiftet, och det var hos Nämndeman A. M. Svensén Lilla Kråkhult Hultsjö, och utseendet var ungefär likadant som hästräfsorna nu gör, kanske med den skillnaden att pinnarna voro inte så mycket böjda som de nu är, och jag vill även minnas att pinnarna gick lätt av. Att det varit någon som tillverkat hästräfsor på min trakt har jag inte hört något berättas om, utan de inköptes alltid i någon järnaffär. På min trakt var det Sävsjö, och dels var det agenter som for omkring och sålde flera järnsaker och då även hästräfsor från de fabriker som tillverkade sådana. Både på klövervallar och på stubbåkrarna användes hästräfsan. Den Amerikanska hästräfsan vilken hade betydligt krokigare pinnar kom i mera allmänt bruk på min trakt omkring 1930 talet, och det enda som skiljde den gamla hästräfsan från den Amerikanska var att det var litet högre hjul samt krokigare pinnar, och des-

sa äro alltjämt i bruk på min trakt. De s.k. släpräfsorna. Den första släpräfsa som jag såg var 1939 på en gård i Hjärtlanda socken som hette Älgabäck och ägare var då en man som hette Oskar Johansson, men om han använde släpräfsan till något annat än att släpa ihop hö med kan jag ej ge något svar på. Och såsom dragare användes en häst. Vid sjöslätter användes mycket ofta en räfsa med ganska långt horn, samt långa grova pinnar, samt ett ganska kraftigt tilltaget skaft, och allt var av trä. På en gård i Hultsjö fanns i slutet på 1800 talet en slättersjö som kallades för Rålången och när en skift var slådd begagnades denna ovan omtalade räfsa att sedan dra ihop "trippeln" höet med.

TILLVERKNING

Numera tillverkas aldrig några räfsor hemma på gårdarna som det gjordes förr i tiden, fast nog finns det en och annan gammal man här och var i socknarna som trots sin ålder kan göra en räfsa. I min trakt finns en gammal räfsmakare som heter Anders Holmberg Holma Hultsjö, men det är ju bara ett enstaka exemplar någon gång, annars i yngre dagar tillverkade han många räfsor, och han till och med inlämnade räfsor hos handlarna som försålde dem till allmänheten, och han hade ett gott namn om sig för att göra mycket goda räfsor. Vidare fanns det snickare litet här och var i socknarna som bredvid sitt snickeri även tillverkade räfsor. I t. ex. Nydala socken närmare bestämt i gården Intägt fanns på slutet på 1800 talet en snickare som hette Karl Johan Pettersson som tillverkade räfsor, och de voro mycket efterfrågade, ty de ansågs vara både fina och lätta att arbeta med, men han gjorde aldrig några räfsor med kluvna skaft. Själva tillverkningen var alls inte någon konstig procedur, först täljdes hornet upp, sedan täljdes hornet det på in

och yttersidorna med en s.k. bandkniv, under och översidorna hyvlades jämna. Sedan borrades pinnhålen med en vanlig borrarväng, alltså alla hålen runda, när detta var färdigt sattes pinnarna in underifrån, varefter de pinnar som eventuellt gått över på hornets översida jämnhyvlades, därefter skrapades hela räfsan med glas eller sandpapper och så ibland kanske som ovan nämnts ströks hela räfsan med kokt linolja eller fernissa, och så var räfsan färdig att tagas i bruk.

INKÖP

Att några räfsor beställts innan slåttern blev, ty det var till den som räfsorna mest användes -- har jag ej hört något berättas om, utan de inköptes rätt ofta dels på marknader och dels hos handlanden på orten, och ofta hade sådana personer som jämte snickeri o. dyl. alltid räfsor på lager. Några kringvandrande räfsförsäljare har jag ej hört berättas om på min trakt. De marknadsplatser som räfsor inköptes på min trakt var vanligen Sävsjö Och Stockaryds marknader. Den ovan Karl Johan Pettersson i Intäkt, gjorde även Skovlar s.k. "Drösaskovlar" vilka användes vid tröskning, snöskottning m.m. samt mindreskyfflar för handkastning av säd o. dyl. Många av dessa s.k. allehandakarlar tillverkade för längre tid tillbaka även trögrep, de kunde även svarva träfat med mycket annat. Att ny räfsa köptes var ej alltid säkert utan man köpteså fort de gamla gick sönder, och man kunde köpa både lösa horn och pinnar, att man köpt lösa skaft har jag inte hört något berättas om. För det mesta tälldes pinnarna av gårdens folk ganska ofta fanns ute igårdarna någon äldre man som inte kunde vara med i arbetet, och då satt han och täljde räfspinnar, på senare tid kunde man köpa pinnar i afärerna och kostade omkring 2 öre st, och det tillkom samtidigt som hanglarna började sälja räfsor omkring 1920 -1925 på min trakt, numera förekommer det

nästan aldrig, Omkring 1940 talet infördes räfsor av plåt, nu har räfsor av plast kommit mest till användning. Priset på en god träräfsa var omkring 1 krona, men det kunde gå att köpa räfsor för 75 öre, ett horn med pinnar kostade omkring 1,50 öre. Fordran på en god räfsa var att den fick inte vara klumpig och tung, utan lätt och smidig. Att man skar in sina initialer på räfsorna har jag ej hört talas om. Men att det fanns personer som hade s.k. brännjärn med sina initialer, kunde de sätta på alla sina saker, på skovlar baljor räfsor, ja till och med på hornen på sina kreatur.

KONSTEN ATT RÄFSA Vid räfsningen fattade man med vänster hand om skaftet omkring 50 a 60 c.m. från den översta ändan på skaftet medan den högra handen glida uppåt och nedåt på skaftet under räfsningen, och att man växlade fattning med händerna berodde ofta på om den räfsande var höger eller vänsterhäand, annars förekom ingen växling såvitt jag vet. Någon begränsad ålder för att få vara med och räfsa har jag inte hört något om, utan när en flicka blev så stor så kunde börja att lära sig räfsa fick hon vara med, vilket som regel kunde vara i 13 a 14 års åldern. Räfsningen ansågs förr i tiden som absolut kvinnogöra, numera förekommer ofta att mannen också räfsar. Förr i tiden fordrades stor skicklighet av en räfserska, och det var många kvinnor som hade särskilt gott beröm om sig för att kunna räfsa både fort och väl, och om en bonde stödde en piga, så tyckte han det var mycket bra om hon var duktig till att räfsa. Att det förekom kappräfsning i slåttern förekom ofta, men det var då mest vid de årligen återkommande slåttergillena "slåtteröl" som kappräfsning förekom, mestadels på skämt, så att några utmärkelser erhöles har jag inte hört berättas om på

min trakt. Frågan om vad skogsbygdens eller slättbons tycke om räfsningen har jag ej hört något om så den frågan kan jag ej besvara.

Man ställde stora krav på en god räfserska, den skulle kunna räfsa både fort och väl, samt kunna räfsa så fort två eller tre karlar slådde, och om en god räfserska begagnades ofta det uttrycket att hon räfsar så det står sju sud-dar i vädret jämt, eller hon räfsar så högt syrr omkring henne. Att räfsningen ansågs för mera tröttande än annat arbete har jag inte hört något berättas om, inte heller hur man undgick att få blåsor i händerna har jag hört något om.

ANVÄNDNING

I regel hade varje räfserska sin egen räfsa med sig när hon skulle gå bort någonstans att räfsa, men det förekom rätt ofta att den lejda räfserskan fick använda någon av arbetsgivarens räfsor.

Under sista hälften av 1800 talet och i början av 1900 talet brukades alltid slätterängarna på våren hopräfsas löv och löst ris som under vintern samlats och detta kallades att man "rödde" eller att man skulle "rö" innan slättern och det som då röddes ihop samlades alltid i en hög vid större buskar där det fick ligga och ruttna bort. Detta arbete utfördes av kvinnorna, och detta arbete upphörde omkring sekelskiftet. Vid slättern räfsades höet ihop och bars till soliga platser där det utströddes i s.k. "breor", i en större slätteräng blev det många höbreor, när så "brean" blev torr på översidan vändes den upp med räfsa, detta arbete utfördes av både män och kvinnor, s.k. hötjuga användes endast vid arbetet med höet på klörevallar och sådana mosstegar som var insådda med timotej, samt även vid lastning av sådant hö. Det fanns hötjugor "högaflar" som

hade både två och tre "tinnar", att man skjöt ihop höet med räfsan upp och nedvänd förekom mycket sällan på min trakt. Att kamma hösåtarna, på min trakt kallades de för "hökuvar" och de kammades alltid uppifrån och ned med räfsan för att regnet lättare skulle rinna av. Nu dedan man slutade med att slå de stora slätterängarna brukas handräfsan mycket litet, ty det är merendels åkerrenar samt trädgårdar som man räfsar för hand, övriga fält räfsas numera med hästräfsan. Vid sädesbärgningen användes inte någon räfsa alls vid mejningen, och stubbåkeren räfsades alltid för hand, numera användes alltid hästräfsa, och tiden för hästräfsans införande har jag här ovan berättat. Vid tröskning användes mycket ofta handräfsan, men det var vnligen någon sämre räfsa som då kom till användning genom att den användes till att undan halmen vid tröskverket, "räfsa undan" m.m.

FÖRVARING

Under den tid som räfsorna inte användes hängdes de alltid undan i någon visthusbod, och vanligen var skaften utav, som jag härovan beskrivit något rättspräckt trä, så det var högt sällan de slog sig. På väg till och från slätterängarna brukade man bära räfsorna antingen i handen eller också på axeln. Vid inkjörning av höet släpades man räfsan efter sig mellan "breorna" och hölassen. Då man tillfälligt behövde lämna räfsan ifrån sig, ställdes den upp mot något träd eller buske. Några tydor eller tecken efter räfsans läge har jag ej hört berättas om på min trakt.

ÖVRIGT

Vid de ofta förekommande slättergillena hände det mycket ofta att det var mycket

ungdomar med vid dessa slättergille "Slätteröl" och då förekom det mycket ofta att ungdomarna skojade med varandra, bl.a. gömdes räfsorna, vidare kunde en räfsa nedtryckas i jorden och en manskavaj över räfshornet, vidare lades en räfsa i en "höbrea" och omkring skaftet formades antingen en man eller en dam av hö omkring skaftet, i överändan på hornet sattes antingen en hatt eller också knöts en sjalett om hösudden som var format som ett huvud, vilket allt skedde påskoj. Ovanstående har undertecknad själv varit med om på ett slätteröl på en gård som hette Biskopsberg i Hultsjö, troligen 1898 eller 1899. Något mer har jag inte att tillägga.

Lönåsa Hultsjö Sävsjö 6 april 1963

Joh Sjöquist